

ARKIV

UTSTÄLLNINGSKATALOG

När döden kräver pennan tar nästa same vid

En bildutställning ur tidskriften
Samefolkets arkiv. Om tvånget
och friheten att skriva för sitt
folks överlevnad.

INTRODUKTION

I den här utställningen delar vi med oss av våra reflektioner över innehållet i de många fuktskadade kartonger som fanns i redaktionens källare. Lådorna innehöll tidskrifter sedan 1904, dokument och mer än 50 000 bilder och gav upphov till projektet Digitalisering Samefolkets arkiv och denna utställning.

Genom en konstnärlig gestaltning har vi skapat en utställning som i sina olika delar sätter fokus på betydelsen av urfolks egna historieskrivning och egna medier: Som dokumentation och argumentation, för att förmedla kunskaper bland de egna och i kontakt med omvärlden, som byggstenar i demokratin och den egna identiteten.

Utställningen lyfter fram uthålligheten och betydelsen av de förkämpar som vid sekelskiftet 1800–1900 bestämde sig för att organisera sig mot förtryck i en kamp på liv och död. I generationer efter dem gör enskilda och organisationer fortfarande avgörande insatser.

Elsa Laula, som gett upphov till den samiska nationaldagen, är en sådan person. Som ett svar på hur familjen drabbats gav hon 1904 ut skriften "Inför lif eller död". Den kan ses som en förlaga till tidskriften som idag heter Samefolket och gavs ut kort därpå.

Vi har också intresserat oss för det samiska som norm. När Israel Ruong, som själv var same, vände sin kamera mot vardagslivet för de lulesamiska familjerna på flyttning genom Sarek 1946 representerar bilderna det samiska som norm. I utställningen symboliserar de livets egenvärde utan något syfte gentemot tredje part. Bilderna har inte publicerats tidigare. Tidskriften handlade vid den tiden mer om lagförslag. Nu har det vardagsnära fått mer utrymme.

Samefolket är världens äldsta urfolkstidskrift. Hundra år av samisk röst är mäktigt. Innan tidskriften fanns saknades den rösten helt. Tack vare den frekventa utgivningen har ett unikt och sammanhållet källmaterial tagit form. Innehållet skiljer sig på många sätt ifrån vad riksmidia rapporterat om samer.

Jåhkåmåhkke januari 2024

Hanna Partapuoli Buljo, Tor Tuorda, Victoria Harnesk
*medarbetare i projektet Digitalisering Samefolkets arkiv
och produktionsteam för utställningen.*

VERKSPRESENTATION

Förkämpar *hängande skulptur*

Klot formade som samiska silverhängen visar förkämpar och nu aktiva personer. Monogrammet har hämtats ur äldre trosuppfattningar och tidningens vinjett.

Teknik: Originalartiklar, gips, papier maché.

Vardag *fotografier*

Sju bilder ur Samefolkets arkiv. Flyttningen med rajd i Sarek fotograferades av Israel Ruong 1946. Ruong blev senare tidskriftens redaktör. Här har han vänt sin kamera mot vardagslivet.

Teknik: Fotoförstoring (1x1 m) av svartvita bildnegativ (6x6 cm).

Berättelser *film*

Nutida intervjuer med syskonen Apmut Ivar Kuoljok och Sunna Sigga Kuoljok som var med i rajden. Filmen kompletterar Ruongs bilder med autentiska berättelser.

Teknik: Film och stillbilder, 5 min, 30 sek. Intervjuer 2016, 2021 och 2023.

Foto: Axel Hamberg, Ernst Manker, Israel Ruong, Tor Tuorda. Jojk: Badjelánnda, Apmut Ivar Kuoljok. Producent: Tor Tuorda.

Representation *tidningsmosaik*

I Váhtjer (Gällivare) syns inte mycket av områdets många samer. Mosaiken visar hur identitet och historia kan synliggöras genom tidskrifter. Silhuetten av Váhtjerduottar (Dundret) representerar Moder jord, djuren och naturen.

Teknik: Originalartiklar på träskiva. Mosaiken är återvunnen och omarbetad från Ávkis projekt Utvecklingsnod Sápmi 2017.

Utställningsproduktion

Mosaik och skulptur: Hanna Partapuoli Buljo, Irene Partapuoli, Victoria Harnesk, Tor Tuorda, 2023.

Sju fotografier: Israel Ruong, 1946.

Film: Tor Tuorda, 2023.

Utställningsproducent: Victoria Harnesk.

Texter: Victoria Harnesk, Tor Tuorda och Åsa Lindstrand.

Bild framsida:

Det första samiska landsmötet i Tråante (Trondheim) 1917 då bland annat Elsa Laula deltog.

Om inte samerna själva skridit till verket hade det varken funnits en tidskrift eller samiska organisationer idag. Det är lätt att se kopplingen där emellan.

De samiska tidningsutgivarna var inte en grupp människor som fick lust att ge ut en tidning. Det var samer, många yngre, som upplevde att livet inskränktes. De kände sig omyndigförklarade av rennäringslagen 1886 och 1898. Än idag, långt över hundra år senare, vilar samiska näringar på samma rasifierade grunder.

Förkämparna, där bland annat sydsamiska Elsa Laula och Torkel Tomasson fanns med, begav sig till Stuehkie (Stockholm). De fick kontakt med borgmästare Carl Lindhagen och hans syster Anna Lindhagen. Dessa inflytelserika syskon kom att sympatisera med "fjällfolket" och hjälpte dem, bland annat med att ge ut skrifter.

Samerna behöver nå ut till andra samer och till omvärlden. Lapparnes Centralförbund bildas augusti 1904 i Stuehkie och det första numret av Lapparnes Egen Tidning ges ut med Tomasson som redaktör. Men framgångarna blir högst tillfälliga, redan 1905 är allt över.

Efter hårda angrepp både av majoritetsmedia och från sina egna, som inte förstår vad de yngre håller på med, drar sig förkämparna tillbaka. De slickar såren, bildar familjer och försöker gå vidare med sina liv. Men 1917 är det dags för samma typ av motståndshandlingar igen.

Genom Anna Lindhagens mentorskap har Elsa Laula lärt sig om föreningsliv. Hon mobiliserar kvinnorna, vilka kommer att utgöra en väsentlig del av det första samiska landsmötet i Tråante 1917. Ett nytt förbund bildas och en tidskrift ges åter ut, nu under namnet Samefolkets Egen Tidning, även denna gång med Tomasson som redaktör. Han ger ut tidningen trots ett beslut om att det inte ska göras igen.

Pengar har alltid varit ett problem för tidskriften. De tidiga redaktörerna sitter länge på vad som blir deras oavlönade livsverk. När Tomasson avlider 1940, sker det i princip med pennan i handen.

Gustaf Park tar motvilligt över redaktörskapet. Därav utställningens namn "När döden kräver pennan tar nästa same vid". Skrivandet är en ansträngande men nödvändig gärning. Israel Ruong, som tar över när Park

går bort 1960, kommer att skuldsätta sig personligen för att ge ut tidskriften.

Men då träder två av organisationerna som har bildats, Svenska Samernas Riksförbund och Same Ätnam, in. År 1971 grundas Stiftelsen Samefolket för utgivningen och snart därpå får den sin första anställda journalist, samnen Olle Andersson.

Representation

URFOLKSJOURNALISTIK

Urfolksjournalistik heter nu för tiden det som Samefolket har bedrivit under mer än hundra år. Begreppet urfolk aktualiserades vid FN:s deklaration om urfolksrätt, vilket omfattar rätten till egna fria medier.

Urfolksjournalistik bygger på grundstenar som att själv definiera angelägna ämnen, att frågor belyses och besvaras av dem det berör. Att samer har tolkningsföreträde i frågor som påverkar samer. Samisk media behövs för att samer ska känna igen sig och inte marginaliseras, för att nyansera majoritetsmedias bevakning.

Det handlar om att medvetandegöra och att arbeta dekoloniserande: Begrepp som har följt med länge men som egentligen saknar grund behöver ifrågasättas, ett sådant exempel är "statens mark ovan odlingsgränsen". Många samer godkänner inte staten som ägare till marker som samer har brukat i all tid, som de kunnat ärva och sälja. Marker där staten saknar lagfart.

Urfolksjournalistiken kan påvisa historieförfalskning genom att skriva "den mark som staten påstår sig äga ovan odlingsgränsen". Det finns flera sidor av en historia och ett behov av att initiera debatter och skapa reflektion.

Att spegla sin egen historia innebär att man kan visa sidor av sig själv som andra kanske inte alltid vill se, men som fler behöver känna till för vår gemensamma framtid.

TIPS: Youtube Samefolket, Hundra år av samisk kamp, del 1–3, 2021

Lulesamiska flyttlag passerar över en snölega i Sierggavágge, Sareks nationalpark. I bakgrunden tronar det karaktäristiska fjället Niják. Bilden visar troligtvis Petter Anu Kallok, Jovva Spik och Ibba Kallok. Längst bak leds tre reservhärkar som får göra tjänst om något av packdjuren blir trötta.

"Här är jag som går. I bakgrunden syns Sarek, tror jag. Det är i Guhkkesvágge. Och så har vi våran svarta get. Pappa, mamma, jag, Petter-Erik och Sunna var med på rajden, hon var tolv år. Men Inga var på skolan," berättar Apmut Ivar Kuoljok, som var 18 år då han gick i rajdens främre del.

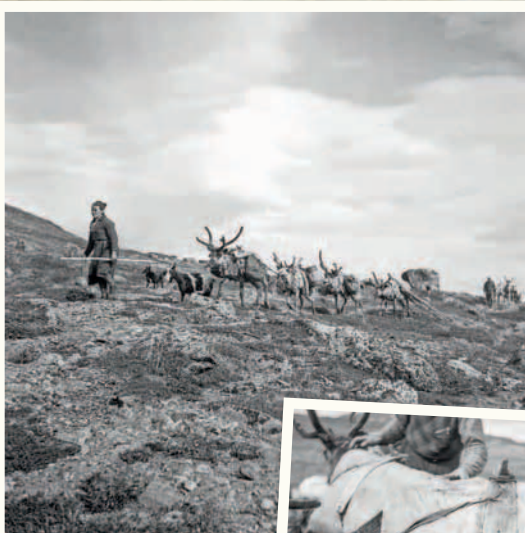
"Vi följde tusenåriga stigar där våra förfäder har flyttat sen tidigare. Det gick som av sig själv. Man tänkte aldrig på att man flyttade. Vi hade tjåhtjega (skinnskor) som vi gick i. I dem bäddade man fötterna med torkat hö som man tagit på hösten och slagit mjukt och fint för att lägga i skorna. Man blev aldrig fuktig," säger Apmut Ivar Kuoljok.

Härkar som bär kokattiraljer och härken som drar ådnorisa (bågstänger till kåtan). Stängerna får inte knäckas, varför denna tämjda hanren måste vara extra trygg så att den inte blir skrämmd när stängerna skramlar över stenar. Sådana renar reagerade knappt även om det kom en hund framför dem.

Mattias Kuoljok lastar härkarna. "Vi flyttade från Sijddojávrrre till Nienndo. Man gick inte hela tiden för de var så omtänksamma om renarna så de inte skulle bli trötta. Då stannade man, även människorna rastade. Bördorna togs bort för vila och bete," berättar Sunna Sigga Kuoljok, dotter till Mattias Kuoljok.

Mjuka skinn skor och hårda klövar letar sin väg mellan stenarna i Sierggavágge.

EN RAJD I SAREK JULI 1946

Under tusentals år har renen funnits vid samernas sida. Först som jaktbyte som gav mat, skinn, senor och horn till slöjdföremål. Senare som mjölk- och lockdjur vilka drog andra renar till sig inom skotthåll för pilbågen.

Renar tämjdes till bärare och dragdjur för all den utrustning som samerna behövde när de flyttade mellan jaktmarker, fiskevatten och renbetesområden. Under senare delen av 1950-talet upphörde flyttningarna med renrajder för fjällsamerna i Jåhkåmåhkke. Sjöflyget gjorde sitt intåg.

I juli 1946, drygt ett år efter andra världskrigets slut, flyttade familjer från nuvarande Sirges sameby med renrajder från Sijddojávrrre till Badjelánnda. Bland andra familjerna Kallok, Ástot och Kuoljok. Från östra änden av Sijddojávrrre till sjöns västra ände gick färden med båt. Familjerna rodde med getter och allt. Om det var lämplig vind sattes segel för att underlätta resan över den nära två mil långa sjön.

När flyttlagen kommit fram lastades packningarna av, tältkåtor restes och sedan väntade årets första rensamling. När hjorden var samlad märktes kalvarna och härkar drogs ut. De kastrerade tjurarna var livsnödvändiga för att alls kunna flytta till sommarlandet Badjelánnda i väster.

Syskonen Apmut Ivar Kuoljok och Sunna Sigga Kuoljok var med i rajden.

– Vi flyttade först till Niendo. Därefter vidare till Tjievrra och vid Niják stannade vi. Från Niják gick vi till Låvdák. Vid Tjievrra stannade man i alla fall en dag och tog renarna ut på udden, där kunde vi märka kalvar, berättar Apmut Ivar Kuoljok, då 18 år.

Sunna Sigga Kuoljok var 12 år:

– Vi mjölkade inte vajorna så mycket, mest bara för smakens skull, för kalvarna blev så små. Men vi hade getter med oss att mjölka. Renhjorden kördes närmare lägret, där kunde renar kastas fast. Ibland fanns inga hagar, då fick man vakta renhjorden så att folk kunde kasta fast sina härkar. Det fanns fina vallhundar på den tiden. Eftersom hela byn var med fanns folk och barn med som kunde hjälpa till att vakta, säger Sunna Sigga Kuoljok och fortsätter:

– En otrolig upplevelse. De hade så bra sinne för det där, de kunde se vilken sarv som gick att tämja. Om inte alla härkar som behövdes till rajden kom kunde de säga 'idag kan vi inte flytta' eller 'vi har inte härkar nog'. Om det var dåligt väder kunde man också skjuta på det. Hennes bror Apmut Ivar berättar att det inte var några problem för getterna att följa med. De kunde vada även om bäckarna var strida. Men över Mihkkajåhkå fick getterna ledas.

Sunna Kuoljok förklarar hur packningen kunde organiseras:

– Vi hade särskilda påsar för skor och för kläder. De packade vi i vattentäta getskinnspåsar. Vi hade en särskilt svart gijssá (kista) där vi placerade kokkärl och en annan som var gjord av rötter för porslinskoppar och fat. Man drack kaffe på fat för kaffet blev för varmt annars. Så hade vi med oss en sockertopp som vi högg bitar ifrån med yxan. I hårssåvuossa (säck av säckväv) hade vi kött för att det inte skulle mögla och så hade vi med oss en blodmage. Vi levde mycket på fisk. På senare år kom farsan (Mattias Kuoljok) på att rimsalta en renbog som vi skavade ifrån. Bogen fick hänga i kåtan och rökas. Så bakade vi gáhkko (flatbröd) på glöden eller i stekpannan.

Med på flyttningen var också Israel Ruong, som senare blev tidningen Samefolkets redaktör, och etnologen Åke Campbell. Det var Israel Ruong som fotograferade familjen Kuoljoks rajd och de andra flyttlagen.

Sunna Kuoljok har ett speciellt minne från en övernattnings som hon dryftade med sin bror.

– Jag och Petter-Erik funderade på varför de blev så dumma i det här praktiska arbetet. De ställde aldrig upp på att hämta vatten eller ved, den där professorn eller Ruong. Varför tänker de inte, de där som har läst så mycket. Att tänka praktiskt – nej, det gick inte. Sunnas prägling och kärlek till renen går inte att ta miste på och hennes ord flödar då hon kommenterar de stora svartvita bilderna.

– Vilka djur de är alltså, renar, jag beundrar dem. När man leder rajden följer de precis vart man går. Jag har varit bebis på renen, ridit på renen och gått med den.

Efter att sjöflyget gjort sitt intåg slutade alla fjällsamiska familjer i Jåhkåmåhkke successivt att flytta med rajd. Det som byggts upp under årtusenden förändrades drastiskt på väldigt kort tid. 1956 gick familjen Kuoljoks sista vandring till fots. Flyttningssederna började växa igen. Rajdutröstning som tömningar, klövjedon, get- och renskinnspåsar – vilka utprovats och utvecklats under långa tider – blev med ens överflödiga. Ärvda kunskaper och tekniker likaså, om hur man reder sig och färdas med pack- och dragrenar. Men arranstenar där samer i generationer eldat och övernattat i låvda-goachte (tältkåta) och stenar på betesvallarna där de knutit sina tamhärkar, vilar ännu stilla i marken och vittnar om rajdernas tid.

Sunna Sigga Kuoljok, 2023

När döden kräver pennan tar nästa same vid

Utställningstiteln anspelar på redaktörskapet och kampen som ett kall, ett oavlönat livsverk. Genom en konstnärlig gestaltning utforskas tvånget men också friheten i att skriva för sitt folks överlevnad.

En utställning av projektet Digitalisering Samefolkets arkiv

Ur kartonger i redaktionens källare hördes förkämparnas röster. En klövjerajd genom Sarek och hundra år av egna tidskrifter trädde fram. Nu blir innehållet pixlar. Följ arbetet på Facebook och Instagram.

@samefolket_arkiv

@stiftelsensamefolket

samefolket.se

FINANSIÄRER Helge AX:son Jonssons stiftelse, Kungliga Vitterhetsakademien, Längmanska kultur-fonden, Region Norrbotten, Region Västerbotten, Riksarkivet, Riksarkivets fonder, Sametinget, Statens Kulturråd, Svenska akademien

PROJEKTÄGARE Stiftelsen Samefolket

Skanna koden och bli prenumerant på Samefolket!

Samefolket